

MILENA GALVASOVÁ

SOUČASNÉ FORMY ROZVOJE SOCIALISTICKÉ DEMOKRACIE V ČSSR

Celá soudobá epocha, započatá Velkou říjnovou socialistickou revolucí, je výrazně naplněna bojem dvou světových soustav, který je vyjádřen hlavním rozporem epochy — rozporem mezi socialismem a kapitalismem. Jedním z nástrojů v tomto boji je růst síly a pevnosti světové socialistické soustavy i každé jednotlivé socialistické země. Plnění úkolů rozvoje socialismu, harmonický růst výroby a spotřeby, rozvoj a uspokojování potřeb lidí, formování socialistického přesvědčení a postojů, to vše vytváří podmínky pro úspěšné soutěžení se zeměmi kapitalismu. Splnění tohoto úkolu vyžaduje klást stále větší důraz na úlohu subjektivního faktoru v celé šíři jeho chápání.

V komplexu podmínek, faktorů a mechanismů formování subjektu se chceme zaměřit na jeden z problémů, kterým je rozvoj socialistické demokracie. Smysl a náplň socialistické demokracie je ve stále širší účasti pracujících na „řízení země, na řešení každodenních státních a společenských záležitostí, na každodenním rozhodování o záležitostech závodů, obcí a měst“.¹ Rozvoj socialistické demokracie nepomáhá harmonickému vývoji společenského organismu, plnění náročných a stále složitějších a komplexnějších úkolů rozvoje všech sfér národního hospodářství i celé společenské struktury. Vytváří podmínky pro tvůrčí rozvoj lidu při plnění celospolečenských úkolů, ale současně podporuje tuto tvořivou aktivitu a tím i zúžuje prostor pro administrativní přístup k iniciativnímu řešení společensky závažných úkolů.

Socialistická demokracie vychází z potřeb praxe a odráží konkrétní stupeň rozvoje socialistické společnosti. Její cíle mohou být úspěšně realizovány pouze tehdy, jestliže bude důsledně analyzován dosažený stupeň budování socialismu a budou vytyčeny konkrétní úkoly v procesu jeho dalšího upevnování. Za tohoto předpokladu je možno stanovit takové formy rozvoje socialistické demokracie, které budou nejenom

¹ Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu KSČ, Svoboda, Praha 1981, str. 33.

fixovat dosažené, ale budou současně vytvářet prostor pro další rozvoj socialismu.

V současné době je proto mimořádná pozornost věnována konkrétním formám rozvoje socialistické demokracie. Tyto je možno, mimo jiné, členit v souvislosti s dělbou lidských činností. Lidskou činnost, chápanou jako proces, ve kterém si člověk přisvojuje a osvojuje ostatní přírodu, ve kterém prohlubuje, mění a zkvalitňuje své potřeby, je možno v nejobecnějším dělení vymezit jako pracovní a mimopracovní. Druhá je značně široká a spadají do ní činnosti, prostřednictvím kterých člověk užívá vytvořené hodnoty, dále aktivity rodinného života, činnosti, prostřednictvím kterých člověk vstupuje do vztahu se společenským systémem, činnosti, při kterých se navazují mezilidské vztahy aj. I při tomto dělení se uplatňují určité mechanické hranice odlišení činností, protože jednotlivé druhy lidské činnosti spolu nejenom souvisí, ale navzájem se i podmiňují a prostupují. Tento trend se s rozvojem socialismu bude neustále naplňovat a rozšiřovat. Již v současné době to plně platí o vztahu pracovní činnosti, politické aktivity, výchovy a vzdělávání. Pokud se však chceme zabývat současným rozvojem forem socialistické demokracie, je nutné z určitého dělení vycházet a zde se jeví jako nejvíce funkční právě dělení na pracovní a mimopracovní činnost.

V první rovině se rozvíjejí především ty formy socialistické demokracie, které souvisí s podílem pracujících na rozvoji, řízení a kontrole činnosti socialistické organizace. Jejich cílem je vytvářet zejména předpoklady pro překonání rozdílu mezi řídicí a výkonnou prací. V druhé rovině se potom rozvíjejí ty formy, které souvisí s řízením celospolečenských záležitostí. Jedná se o rozvoj činnosti společenských organizací a státních orgánů, jejichž cílem je postupně vytvářet předpoklady překonání třídní podstaty řízení a formovat východiska rozvoje ke komunistické samosprávě.

Růst podílu pracujících na rozvoji, řízení a kontrole činnosti socialistické organizace vyvolává především potřeba překonat jeden z pozůstatků předcházejícího společenského vývoje, kterým je oddělení výkonné a řídicí práce. Jejich odtržení v procesu rozvoje lidské společnosti je historicky determinováno nastupující společenskou dělbou práce při přechodu k třídně antagonistické společnosti. Celý proces je završován kapitalistickou strojovou velkovýrobou, kde v důsledku profesionalizace řídicí činnosti a rozvoje forem soukromého vlastnictví výrobních prostředků dochází k zúžení práce většiny pracovníků na převážně výkonnou práci.² Oddělení výkonné a řídicí práce přitom objektivně vylučuje sama podstata lidské činnosti. Lidská práce je účelná, uvědomělá činnost, která s sebou nese i stanovení cíle, vytvoření ideálního obrazu budoucího výsledku prá-

² Tento trend má svůj dopad v rostoucím odcizení práce za kapitalismu a projevuje se ve zhoršení kvality práce, poklesu tempa produktivity, v růstu fluktuace, zvyšování neomluvených absencí, růstu společenské pasivity aj. Představitelé buržoazie si tyto negativní jevy uvědomují a proto se objevuje velké množství koncepcí známých jako teorie „obohacování obsahu práce“, teorie „zvyšování kvality práce“, teorie „humanizace práce“ aj. Bez ohledu na to, že metody z nich vycházející poskytují určité výhody pracovníkům, přinášejí rozhodující výhody pro podnikatele a neřeší samotnou podstatu oddělení výkonné a řídicí činnosti.

ce, rozhodnutí tuto práci vykonat i stanovení prostředků k dosažení cíle. Jinými slovy, člověk před vynaložením pracovní síly myslí, rozhoduje se, porovnává pozdější výsledek se svou představou, kontroluje a doplňuje tuto představu. Ani v případě, kdy panující výrobní vztahy prosazují a determinují oddělení výkonné a řídicí činnosti, kdy toto oddělení potřebují, není tato dělba absolutní. V možnostech pracujících zůstává oblast výdeje vlastní pracovní síly a ovlivňování podmínek, za kterých je vydávána.

Socialismus mění předpoklady podílu pracujících na rozvoji, řízení a kontrole činnosti socialistických organizací. Jejich základem je nová kvalita vztahu k výrobním prostředkům a bezprostřední postavení výrobců v pracovním procesu. Avšak nový sociální charakter práce sám automaticky nevede k překonání bariér rozvoje této stránky socialistické demokracie. Rozvoj účasti pracujících na řízení je výrazně ovlivňován (a v současné době i omezován) i dalšími objektivními faktory, které souvisí především se stupněm rozvoje výrobních sil. Patří sem mimo jiné i technická a technologická úroveň, přežívající společenská dělba práce, sociálně ekonomické cíle výroby i stanovený systém řízení. Vedle nich sehrávají nezastupitelnou roli i „subjektivní“ faktory, které jednak souvisí s připraveností pracovníků na účast v rozvoji socialistické demokracie — tj. například vztah k pracovním úkolům, politická vyspělost, schopnost tvořivé práce, vztah ke kolektivu, ke společnosti aj. Dále i připravenost řídicích pracovníků na zabezpečování úkolů rozvoje socialistické demokracie.

Proces rozvoje socialistické demokracie neprobíhá jako automatický vývoj, ale musí být v souladu se stupněm rozvoje objektivních i subjektivních podmínek řízení, usměrňován a regulován, pro jednotlivé etapy musí být potom rozvíjeny jim adekvátní formy socialistické demokracie. V souladu s potřebami národního hospodářství i celkového rozvoje naší společnosti je pozornost věnována růstu podílu účasti pracujících na rozvoji, řízení a kontrole činnosti socialistických organizací, kterou můžeme charakterizovat jako účast na vytváření projektu budoucího výsledku práce, na stanovení technických, ekonomických cílů, na stanovení podmínek při využití pracovní síly, na stanovení množství a kvality vydání vlastní i cizí pracovní síly, na koordinaci dílčích individuálních prací, na dotváření původní představy výsledku práce, na kontrole i vyhodnocování pracovních výsledků. Účasti pracujících na rozvoji, řízení a kontrole činnosti socialistické organizace rozumíme ovlivňování řídicí a kontrolní činnosti těmi, kteří se na nich profesionálně nepodílejí.

Podíl pracujících na rozvoji, řízení a kontrole činnosti socialistické organizace zkoumáme z řady hledisek, např. podle míry bezprostřednosti, podle formy regulace, podle právní povahy aj. Podle míry bezprostřednosti jsou vymezovány přímé a zprostředkované formy. Přímé jsou ty, které umožňují přímé zapojení pracovníka do řešení problémů pracoviště. Pracovník může svou aktivitou bezprostředně ovlivnit přijaté rozhodnutí. O nepřímých formách hovoříme tehdy, jestliže pracovníci delegují pravomoc — především na zastupitelský orgán.

Podle formy regulace jsou vymezovány právní a neprávní formy. Právní jsou ty, které se během historického vývoje natolik vyvinuly a staly se

všeobecnými, že potřebují právní úpravu. S touto formou je spojena i možnost státního donucení a možnost pracovníka dovolávat se svých práv prostřednictvím vynutitelných rozhodnutí. Mimoprávní jsou ty formy, které si doposud nevyžádaly právní úpravu. Jedná se o velké množství aktivit, které rozvíjejí především společenské organizace a jejichž cílem je přispět ke zdokonalení práce dané organizace, k upevnění místa pracovníka, vytvoření prostoru pro jeho zodpovědné a iniciativní zapojení do společensky prospěšné práce.

Podle právní povahy jsou vyčleňovány především zprostředkované formy rozvoje podílu pracujících na řízení a kontrole činnosti socialistické organizace. V současné době jsou tyto formy rozvíjeny především na bázi ROH.³

Vědecký komunismus se při zkoumání problematiky rozvoje socialistické demokracie zabývá první z výše uvedených forem členění. Toto členění na přímé a zprostředkované formy umožňuje sledovat konkrétní zapojení pracovníka do řešení úkolů organizace a odráží proces rozvoje pracovní aktivity, tvořivosti, formování vztahu k práci, ke společnosti. Dává prostor pro zkoumání procesu rozvoje socialistické osobnosti, formování socialistického způsobu života. Sledování rozvoje zprostředkovaných forem dále umožňuje analyzovat zvyšování úlohy společenských organizací v procesu rozvoje socialistické demokracie.

V současné době jsou jako přímé formy rozvoje podílu pracujících na řízení a kontrole činnosti socialistických organizací hodnoceny zejména:

- hnutí brigád socialistické práce,
- hnutí dílen (provozů) a závodů (podniků) socialistické práce,
- hnutí průkopníků socialistické práce,
- hnutí komplexně racionalizačních brigád,
- socialistické soutěžení,
- socialistické závazky,
- zlepšovateľské a vynálezcké hnutí,
- provozní porady,
- brigádní organizace práce.

O zprostředkovaných formách hovoříme tehdy, dojde-li k delegování pravomoci pracovníky na zastupitelský orgán. V ČSSR je tato forma rozvíjena především prostřednictvím činnosti volených orgánů ROH. Všechny formy jsou fixovány státem do právních norem. Jedná se o

1. součinnost,
2. spolurozhodování,
3. kolektivní smlouvy,
4. rozhodování,
5. společenskou kontrolu.⁴

³ Srovnej Usnesení IV. všeodborového sjezdu, viz příloha k zákonu č. 37/1959 Sb., O postavení ZV ROH.

⁴ Základní právní dokumenty upravující tyto formy: ad 1 Usnesení IV. všeod-

V těchto formách rozvoje podílu pracujících na řízení a kontrole činnosti socialistických organizací se setkáváme jak s formami, které mají doporučující, poradní charakter vůči vedení organizace (např. součinnost), tak i s formami, ve kterých rozhodnutí odborových orgánů mají závazný charakter pro vedení organizace (např. spolurozhodování, kolektivní smlouva, rozhodování).

Zprostředkované a přímé formy rozvoje podílu pracujících na řízení a kontrole činnosti socialistických organizací se navzájem doplňují a kombinují, a tak vytvářejí základ pro postupné překonávání rozdílu mezi výkonnou a řídicí prací.

Druhá rovina rozvoje socialistické demokracie zahrnuje, jak již bylo uvedeno, oblast podílu pracujících na řízení, správě a kontrole celospolečenských záležitostí. Rozvoj jejich forem vidíme ve dvou směrech.

Podíl společenských organizací na rozvoji socialistické demokracie můžeme analyzovat ve třech rovinách. Za prvé je to přejímání některých funkcí státních orgánů těmito organizacemi. Dále se jedná o přípravu občanů, prostřednictvím aktivní činnosti ve společenských organizacích k řešení celospolečenských problémů. Konečně za třetí v nezastupitelném místě ve výchově lidí v duchu vědeckého světového názoru.

V procesu přechodu ke komunistické samosprávě musí dojít k přeměně řady funkcí státu, který jim vtiskuje třídní charakter, na funkce celospolečenské. Zárodky tohoto procesu vidíme již nyní v přechodu některých společensky důležitých funkcí ze státních orgánů na společenské organizace. V současné době se jedná především o funkce související s péčí o pracující, které přecházejí na odborové orgány a organizace,⁵ dále některé funkce související s ochranou životního prostředí, které přecházejí

borového sjezdu, čl. 4; Směrnice ÚRO o postavení a úkolech ROH v péči o bezpečnost a ochranu zdraví při práci, in Zpravodaj ROH 1973/č. 11.

ad 2 Zákoník práce, § 41, § 58, § 84, § 186; Usnesení IV. všeodborového sjezdu, čl. 18.

ad 3 Zákoník práce, § 20.

ad 4 Zákoník práce § 207—216; Usnesení IV. všeodborového sjezdu, čl. 18; Vyhláška ÚRO č. 39/92 Sb., o smírcím řízení ve sporech a odměny poskytované v souvislosti s vynálezy, zlepšovacím návrhy a průmyslovými vzory; Zásady a podněty pro ustavování a činnost komplexně racionalizačních brigád, in Zpravodaj ROH 1974/č. 4; Vyhláška ÚRO č. 42/75 Sb., o řešení a rozhodování pracovních sporů.

ad 5 Zákoník práce, § 22, § 136; Usnesení IV. všeodborového sjezdu, čl. 17; Metodické pokyny pro realizaci kontrolní činnosti ZV ROH nad dodržováním pracovních předpisů, in Zpravodaj ROH 1974/č. 7.

⁵ Základní podíl ROH vytyčuje Ústava ČSSR a to následovně:

- právo účasti na řízení socialistických organizací a na výkonu některých funkcí státní správy (čl. 11),
- právo podpory tvořivých činností pracovníků ve vědě, vzdělávání a kultuře (čl. 16),
- právo zastupovat zájmy pracovníků (čl. 5, 17),
- právo zajišťovat hmotné předpoklady pro využívání volného času (čl. 22),
- právo vyjadřovat se k řízení společnosti a státu, organizovat shromáždění a manifestace v zájmu pracujících (čl. 28).

Další podíl ROH na řešení celospolečenských úkolů je zahrnut v Zákoníku práce — především hava I., XX., XXI. Jako konkrétní projevy bychom mohli uvést např. kolektivní smlouvy a jiné formy, o kterých bylo hovořeno výše.

na zájmové organizace. V této rovině zatím převažují tzv. neprávotvorné funkce, tj. podí společenských organizací na realizaci úkolů národních výborů.⁶

Proces řízení socialistické společnosti vyžaduje nejen odborné znalosti z jednotlivých oblastí společenského života, ale i znalosti z obecné teorie řízení, prognózování, umění jednat s lidmi, rozhodovat, zpracovávat koncepci rozvoje, plány činnosti, kontrolovat aj. Tomuto umění se musí lidé nejdříve naučit. Musí se připravit, vychovat pro řízení celospolečenských záležitostí. Průpravou pro celospolečensky řídicí činnost je aktivní práce v jednotlivých společenských organizacích, kde se člověk naučí řídit, organizovat, kontrolovat, rozvíjet práci na dílčím úseku společenské praxe. Tato průprava je jedním z předpokladů pro schopnost řídit celospolečenské záležitosti.

Společenské organizace sehrávají významnou úlohu ještě v jedné oblasti, která bezprostředně souvisí s procesem formování a rozvoje socialistické demokracie, v rovině formování vědeckého světového názoru. Převzetí vědeckého světového názoru, ztotožnění se s ním a rozvíjení činnosti na základě takto vzniklého přesvědčení, je nutným předpokladem tvůrčího zapojení člověka do procesu rozvoje socialistické demokracie. Právě „zájmovost“ společenských organizací umožňuje, aby využívaly pro rozvíjení ideové politické výchovy a formování vědeckého světového názoru neformální zájmovou orientaci svých členů. Při naplnění zájmové činnosti vysokým ideovým obsahem je pak možno dosahovat vysoké účinnosti v procesu formování vědeckého světového názoru socialistického občana.

Jako druhý směr jsme vytyčili oblast zdokonalování činnosti státních orgánů, a to jak v procesu přímé, tak i zprostředkované demokracie. Současný stav vychází z marxisticko-leninského pojetí demokracie, ve kterém klasikové vytyčili základní rysy socialistických zastupitelských orgánů; jsou jimi jednota zákondárné a výkonné funkce a důsledně pracovní charakter těchto orgánů.⁷ Kvalitativní odlišnost takto koncipovaného chápání demokracie od buržoazního parlamentarismu je v tom, že poslanci nejenom jednají o politice, ale současně se podílejí na výkonu státní moci, účastní se řízení a správy společenských záležitostí.

Výrazná pozornost je v současné době věnována rozvoji činnosti národních výborů, které jsou nejširším článkem zastupitelské soustavy. V jejich pravomoci je řízení a správa oblasti školství, zdravotnictví, kultury, místního hospodářství, služeb, bytové výstavby, sociální péče aj. Jsou základem nástrojem vytváření souladu mezi celospolečenskými zájmy

⁶ Jako příklad bychom mohli uvést např. myslivecké a rybářské stráže, které vznikají ze členů těchto svazů, ale schvaluje je příslušný národní výbor. Jejich právem je např. zadržovat osoby, které přistihnou při neoprávněném výkonu práva rybářství či myslivosti aj.

Zákon č. 23/1962 Sb., o myslivosti;

Zákon č. 102/1963 Sb., o rybářství aj.

⁷ Srovnej: Marx, K., Občanská válka ve Francii, in Spisy sv. 17, Svoboda, Praha 1956, str. 349 násl.; Lenin, V. I., Proletářská revoluce a renegát Kautský, in Vybrané spisy sv. II, Svoboda, Praha 1951, str. 340 násl.; Lenin, V. I. Stát a revoluce, in Vybrané spisy sv. II., Svoboda, Praha 1951, str. 131 násl.

a zájmy místními, skupinovými či dokonce osobními. Současně mohou v nejširší míře sjednocovat pracující pro plnění společenských úkolů. Nový prostor rozvoje socialistické demokracie vytváří přijetí novely zákona o národních výborech,⁸ který by přijat v návaznosti na analýzu činnosti národních výborů provedenou 6. zasedáním ústředního výboru KSČ v dubnu 1982. Toto zasedání nejenom vyhodnotilo dosavadní činnost národních výborů, posoudilo pozitivní i negativní výsledky, ale jednoznačně formulovalo další cestu rozvoje, včetně vytyčení nových pravomocí, která povede k rozvoji účasti pracujících na řízení a správě společenských záležitostí. V současnosti je posilována jak oblast přímé demokracie, tak je však důraz kladen i na rozvoj zprostředkované, především posilováním místa a pravomocí pracovních komisí a dalších orgánů národních výborů.

Hlavním úkolem poslanců Federálního shromáždění, České a Slovenské národní rady je uskutečňovat stranickou politiku v oblasti zákonodárné činnosti a podílet se na rozvoji všech funkcí socialistického státu. Prvořadým úkolem zastupitelských sborů je stále více „přispívat ke společenské kontrole státní hospodářské a sociální politiky a dbát, aby jejich doporučení výkonným orgánům státu byla respektována“.⁹ Rozvoj účasti pracujících na řízení a správě společenských záležitostí je mimo jiné podmíněn tzv. odpovědností voličům. Poslanec je povinen pracovat ve svém volebním obvodu, být ve styku s voliči, skládat jim účty ze své činnosti, podávat jim zprávy o činnosti zastupitelského sboru. Právě tato „odpovědnost“ poslanců vůči voličům vytváří prostor pro zapojení dalších pracujících do správy společenských záležitostí a je jí proto v procesu rozvoje socialistické demokracie věnována pozornost.

V současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti je pozornost věnována oběma směrům rozvoje socialistické demokracie — podílu pracujících na řízení a správě socialistických organizací i podílu pracujících na řízení a správě celospolečenských záležitostí. Jsou rozvíjeny také formy, které jednak odpovídají současnému stupni budování socialismu v ČSSR, současně je vytvářen prostor pro formy nové, které souvisí s přechodem do vyšší etapy rozvoje socialismu.

⁸ Zákon č. 69/1967 Sb., o národních výborech, úplné znění pod číslem 31/1983 Sb., dále jen zákon o národních výborech.

⁹ Sborník hlavních dokumentů XVI. sjezdu KSČ, Svoboda, Praha 1981, str. 34.

